

Владика Ю. П.
кандидат економічних наук,
асистент кафедри фінансів, обліку й аудиту
Національного авіаційного університету

Vladika Yu. P.
Candidate of economic sciences,
Assistant Department of Finance accounting and auditing
National Aviation University

КРИЗОВІ СТАНИ В ЕКОНОМІЦІ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

THE CRISIS STATE OF THE ECONOMY: REASONS AND CONSEQUENCES

Анотація. У статті розглянуто наукові підходи щодо трактування сутності поняття «криза». Запропоновано авторське трактування поняття «криза». На основі наукових тверджень узагальнено різні види кризових станів. Розглянуто наслідки впливу різних видів криз на економіку країни. Об'єднавши здобутки вчених-економістів, сформульовано основні ознаки економічної кризи.

Ключові слова: криза, класифікація видів криз, причини криз, наслідки кризи, періодичність виникнення економічної кризи.

Вступ та постановка проблеми. У сучасних кризових умовах все більшої актуальності набуває вивчення однієї з основних прикладних проблем в економіці країни, а саме дослідження джерел виникнення та пошук шляхів подолання кризових явищ і зменшення масштабів їх наслідків.

Прояви кризи в конкурентних економічних системах стають довготривалими, важкопередбачуваними і, як правило, загальносистемними за масштабами охоплення. В умовах сучасної економічної кризи держава не має права відмовлятися від активної антикризової політики, що спирається на апробовані в розвинутих країнах засоби [6]. Сьогодення економіки України доводить недосконалість антикризового управління як на рівні підприємств, так і на рівні країни загалом: велика кількість підприємств перебуває в стані кризи, експортоорієнтовані галузі почали занепадати, вітчизняні підприємства та інші галузі економіки держави не в змозі працювати стабільно без використання інструментів антикризового управління. У сучасній науковій літературі триває полеміка щодо визначення сутності та природи криз у розвитку соціально-економічної системи. Існувала точка зору, що кризи є характерною рисою капіталістичного способу виробництва і повинні бути відсутні за соціалістичного ладу [1, с. 331].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики кризових явищ, їх причин і наслідків в економіці присвятили свої праці видатні вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як А.М. Ткаченко, Л. Бартон, В.Г. Сибіряков, В.Н. Крутько, О.Д. Чернявський, І.В. Дацюк, С. Брю, А. Крутик, П.С. Грін, О.І. Галушко, К. Макконел, О.П. Єлець, В.Є. Ланкіна, Г.П. Іванов, В.О. Василенко, М. Джон Кейнс, Т. Гренц, Ю. Розенталь, Б. Піджненбург, А.М. Штангрет, В.Н. Крутько, Р. Хіт, С. Фішер та інші. Незважаючи на підвищену увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників до науково-практичних проблем виникнення та наслідків економічних криз, переважна більшість наукових думок залишається дискусійними та потребує подальших досліджень.

Метою роботи є визначення сутності кризи в економіці країни та узагальнення видів кризи, а також дослідження впливу кризи на економіку країни.

Результати дослідження. В умовах сьогодення сутність поняття кризи (від грец. *krisis* – вихід, закінчення,

суд і вище справедливе покарання) трактується як крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі, що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі [8, с. 586]. Криза є важелем оновлення економічної системи, хоча і докорінно порушує її стійкість. В умовах розвитку будь-якої економічної системи постійно відбувається протистояння стабільного стану економіки та кризового, ці два поняття є антагонізмами. Кризовий стан та стабільність існують у тісній взаємодії, адже, долаючи кризові стани, стабільність економіки підвищується.

Для більш детального розуміння сутності поняття кризи та можливих причин її виникнення вважаємо за доцільне проаналізувати наукові погляди на ці явища видатних вчених.

Видавні класики економічних вчень К. Маркс і Ф. Енгельс, керуючись аналізом капіталістичної економічної системи і дослідженням розбалансованості і неузгодженості ринкових відносин, запропонували теорію порушеної рівноваги ринку. Їх послідовник В.І. Ленін трактував економічні кризи як фази капіталістичного циклу, під час яких відбувається насильницьке відновлення порушених у процесі розвитку капіталістичної економіки основних пропорцій відтворення [3].

М.І. Туган-Барановський наголошував на тому, що криза відбувається насамперед через те, що розподіл виробництва є непропорційним, а виробники засобів виробництва не в змозі вилучити капітал зі своїх підприємств, до того ж сама громіздкість цього капіталу у вигляді будівель, машин тощо вимагає продовження виробництва, отже, як наслідок, перевиробництво засобів виробництва є неминучим [10, с. 325].

Попри те, що історичний аспект дослідження сутності економічної кризи є надзвичайно довготривалим, сучасні наукові думки не мають єдності в підходах до трактування сутності та причин виникнення економічної кризи.

Результати дослідження сучасних наукових поглядів учених щодо визначення сутності поняття «економічна криза» нами згруповано у вигляді таблиці 1.

Аналізуючи таблицю 1, зауважимо, що кожне з наведених тверджень щодо визначення сутності поняття «економічна криза» має надзвичайно важливе значення для економіки та доводить той факт, що економічна криза є

досить складним явищем, має різні причини виникнення та у кожній країні приводить до різних специфічних наслідків.

Досліджуючи різні погляди щодо трактування терміну «криза» вітчизняними та іноземними вченими, доцільно зауважити, що існують дискусійні точки зору.

Неоднозначним є визначення непередбаченості кризи, адже кризовим процесам, як правило передують певні негативні фактори. Лише за умов врахування трансформаційних сил, можливих ризиків існує ймовірність уникнення кризи.

Об'єднуючи здобутки науковців у цій царині, можна сформулювати основні ознаки явища, яке в сучасному розумінні прийнято називати економічною кризою, такі як перевиробництво товарів порівняно із платоспроможним попитом на них, значне скорочення обсягів виробництва, дефіцит вільних грошових засобів, необхідних для платежів, збільшення кількості безробітних, падіння рівня заробітної плати найманих працівників та рівня прибутку підприємств, зростання цін, дезорганізація грошової та кредитної системи.

З огляду на вищенаведене вважаємо за доцільне запропонувати авторське трактування сутності поняття «криза» як сукупності кількісних та якісних перетворень, що, як правило, в кінцевому результаті призводять до потенційно негативних наслідків функціонування економічної системи.

Кризи поділяються на об'єктивні, пов'язані з циклічними потребами модернізації і реструктуризації підприємств, а також із несприятливими впливами зовнішнього середовища організацій, та суб'єктивні, що відбивають помилки і волюнтаризм в управлінні, а також психологічні фактори. Причини криз можуть носити також природний характер – відбивати явища клімату, землетрусу, повені й інших катаклізмів природного походження. А можуть носити техногенний відбиток, пов'язаний з діяльністю людини. Причини кризи можуть бути зовнішніми і внутрішніми. Перші пов'язані з тенденціями і стратегією макроекономічного розвитку чи навіть розвитку світової економіки, конкуренцією, політичною ситуацією в країні. Другі – з ризикованою стратегією маркетингу, внутрішніми конфліктами, недоліками в організації виробництва, недосконалістю управління, інноваційною й інвестиційною політикою [4, с. 242].

З огляду на сутність кризи як економічного явища доцільним є здійснення її класифікації. Різноманітність криз класифікують шляхом розподілення і групування за сутнісно-характерними ідентифікаційними ознаками різних можливих кризових станів соціально-економічної системи, що здійснюється з метою узагальнення інструментарію їх аналізу, прогнозування та визначення перспективних антикризових заходів [8, с. 584]. Отже, надзвичайно важливою є потреба у деталізованій класифікації криз, що пов'язана з об'єднанням способів та засобів управління. За класифікаційними ознаками виділяють види криз:

- відповідно до масштабів прояву – загальні кризи, які можуть розвиватися в усіх соціально-економічних системах, та локальні, які охоплюють лише певну частину соціально-економічних систем;

- відповідно до проблематики – макро- та мікро-кризи. Макрокризи мають масштабний характер, мікро-кризи – об'єднують окрему проблему або невелику їх сукупність (мікрокриза має здатність перетворюватись на макрокризу);

- відповідно до причин виникнення – природні, суспільні та екологічні кризи;

- відповідно до структурних відносин у соціально-економічній системі виділяють відокремлені групи економічних, соціальних, організаційних, психологічних, технологічних та інших криз.

У структурі економічних криз виділяють фінансові – це кризи грошового вираження економічних процесів. В умовах загострення протиріч між різними соціальними групами або об'єднаннями виникає так звана соціальна криза. Цей вид кризи зазвичай є наслідком економічних криз.

Криза, яка зазвичай торкається всіх аспектів функціонування та розвитку суспільства, є політичною, але через певний проміжок часу перетворюється в економічну кризу.

Наслідком соціальних та економічних змін є психологічні кризи, вони проявляються у вигляді стресу, який набуває масового характеру; це почуття непевності, паніки, страху за майбутнє, незадоволеності роботою, правовою захищеністю та соціальним станом.

Наслідком кризи нових технологічних ідей в умовах постійно вираженої потреби в новітніх технологіях є технологічна криза, також вона може проявлятися під виглядом кризи науково-технічного прогресу.

Таблиця 1

Сучасні наукові підходи до трактування сутності поняття «економічна криза»

Джерело	Трактування сутності поняття
Економічний словник	Порушення рівноваги між попитом і пропозицією на товари та послуги. Проявляється різким переломом кон'юнктури, що моментально викликає спад виробництва, ріст безробіття, збільшення кількості банкрутств, а також тенденцію до поглиблення кризи [11].
Джон М. Кейнс	Криза – раптова й різка, як правило, зміна зростаючої тенденції зниження, тоді як у зворотному процесі такого різкого повороту найчастіше не буває [9, с.60]
Ю Розенталь, Б. Підженбург	Кризовими називають ситуації, позначені високою небезпекою, станом невпевненості, відчуттям невідкладності [9, с. 60]
І.В. Дацюк	Криза – об'єктивний процес, що приводить до оптимізації системи або до її знищення у разі неспроможності адаптуватися до нових умов та розвиватися, адже це ставлення ґрунтується на діалектичній єдності основних тенденцій в існуванні системи – сталого функціонування та розвитку, що поступово змінюють одна одну [5, с. 165–170]
А.М. Ткаченко, О.П. Слезь	Криза – це широкомасштабна, непередбачена, переломна подія, яка приводить як до негативних наслідків у господарській діяльності (що зумовлюють розбалансування системи підприємства), так і до позитивних наслідків, які підвищують ефективність діяльності підприємства, приводячи в дію трансформаційні сили, що сприяють його еволюції [9, с. 61]
Л. Бартон	Криза – широкомасштабна, непередбачена подія, яка веде до потенційно негативних результатів. Ця подія та її наслідки можуть завдавати серйозної шкоди всій організації (працівникам, продукції, зв'язкам, фінансам та репутації) [2, с. 2]

Структурна криза є порушенням закону пропорційного розвитку суспільного виробництва. Це виявляється в серйозних диспропорціях між галузями, з одного боку, і випуском найважливіших видів продукції в натуральному вираженні, необхідних для збалансованого розвитку, – з іншого [4, с. 34–35].

Світова та вітчизняна економічна наукова думка щодо теорії циклічного розвитку й економічних криз в кінці XIX – середині XX ст. запропонувала конкретні напрями подолання кризових явищ та зменшення їх соціальних наслідків. Відповідно до праць відомих економістів – К. Маркса, М. Туган-Барановського, Н.Д. Кондратьєва, Р. Гильфердінга, П. Самуельсона А. Афталіона, М. Буянтяна, М. Фрідмана, Гришука В.В. та ін. – процес економічного зростання передбачає безперервний розвиток, але практика свідчить, що ця безперервність неоднорідна і має свої фази, стадії та особливості. Періодично спостерігаються стадії стабільного розвитку економіки, пожателення підприємницької діяльності; застрєнення всіх суперечностей суспільного відтворення, в тому числі між виробництвом та споживанням, попитом та пропозицією, з подальшим застоєм у всіх галузях економіки [6].

В умовах розвитку ринкових відносин під сутність поняття «циклічність» доцільно розуміти послідові явища фінансово-господарського життя суспільства. Зниження або зростання фаз економічного розвитку приводить до змін у структурі економіки, коливанні рівня цін, обсягах виробництва та ін.

Повністю зрозумілим є той факт, що циклічність являє собою характерну ознаку закономірних економічних криз. Групуючи економічні кризи за цією ознакою, виділяють надкороткострокові; коротко-, середньо- і довгострокові кризи.

П.В. Кухта зазначає, що переважна більшість вчених економістів циклічність появи криз та їхню тривалість ототожнюють з науково-технічним прогресом (НТП). Активна частина основного капіталу морально застарівала протягом 10–12 років. Це вимагало її відновлення, що було стимулом економічного пожателення. Далі зменшення періодів циклу пов'язуються із прискоренням термінів відновлення основного капіталу під впливом НТП у сучасному світі [7].

Враховуючи різновиди причин циклічного відтворення і виникнення макро- і мікрокриз, вчені запропонували такі різновиди циклів, як:

- цикли Кондратьєва або довгохвильові цикли тривалістю 40–60 років; їх суть полягає в радикальних змінах технологічних баз суспільного виробництва, та його структурній перебудові;

- цикли Коваля. Тривалість коливається в діапазоні 20 років, а результатом є зміни у відтворювальній структурі виробництва;

- цикли Жугляра, їх періодичність становить 8–10 років і є результатом взаємодії різних грошово-кредитних факторів;

- цикли Кітчина тривалістю 3–5 років виникають як наслідок динаміки відносної величини запасів товарно-матеріальних цінностей на підприємствах;

- часткові господарські цикли тривалістю 1–12 років, виникають внаслідок коливань інвестиційної активності.

Наслідком криз недоспоживання представники неокласичної та ліберальної шкіл називають умовне надвиробництво. Отже, ефективним засобом уникнення кризи, на їхню думку, є стимулювання споживання.

Фрідріх А. фон Хайек, прихильник ринкової свободи і послідовний супротивник державного втручання, вважав, що кризи надвиробництва виникають через надлишкове фінансування з боку держави [7].

Видатними науковцями в галузі економіки розроблено систему різних теорій, які трактують причини економічних циклів та криз, це:

- грошова теорія;
- теорія нововведень;
- психологічна теорія;
- теорія недоспоживання;
- теорія надмірного інвестування;
- теорія сонячних плям – погоди – врожаю.

Характерною ознакою кризи є порушення рівноваги грошового обміну, тобто порушення основного закону макро-економіки – закону грошового обміну. За умов стабільної економіки, тобто за умов стабільного рівня виробництва і стабільної швидкості обороту грошей, в монетаристській економічній політиці панує твердження про те, що інфляція визначається як добуток відносного дефіциту бюджету та швидкості обороту грошей. Враховуючи, що інфляція залежить не тільки від дефіциту бюджету, а й передусім від спаду чи приросту виробництва, від обсягів бартеру, розміру кредитування комерційних банків національним банком, неконтрольованого приросту швидкості обороту грошей, ступеня лібералізації зовнішньоекономічної діяльності; пов'язана з затримкою зарплати, зберіганням коштів населенням та розрахунками в іноземній валюті, рівнем «втечі» капіталу за кордон, та ін., можна стверджувати, що для України емісія грошей була би другорядним чинником, якби банківська система була взаємопов'язаною з виробництвом України, а в межах держави не порушувала б закону макро-економіки – закону обміну грошей. Потрібно врахувати, що подолати інфляцію без відродження власного виробництва неможливо [6].

Основою заходів із виведення економіки України з кризового стану є покращення соціально-економічного рівня життя населення, відновлення виробничих потужностей вітчизняних підприємств. Важливу роль відіграє впровадження заходів щодо державної антикризової політики, регулювання інвестиційних процесів, зайнятості населення, накопичення капіталу та економічного росту економіки.

Висновки. Навіть несуттєві порушення функціонування економічного механізму країни можуть бути спричинені різними внутрішніми або зовнішніми чинниками та здатні викликати низку негативних тенденцій, які мають вплив на економіку не тільки у слаборозвинених країнах і тих, що розвиваються, а й у розвинених країнах світу. Така ситуація виникає через низку причин, однією з яких є недосконалість самого механізму регулювання господарського комплексу, нехтування економічними законами розвитку суспільства. Це приводить до порушення рівноваги між попитом та пропозицією, збоєм у системі ціноутворення і росту інфляції та безробіття.

Досліджуючи історичні та сучасні аспекти виникнення та розвитку економічних криз, а також їх наслідки для суспільства, можна дійти висновку, що кожна соціально-економічна криза у світовому суспільстві несе потенційну загрозу економіці країни. Криза не виникає спонтанно і не зникає раптово.

Запропоноване нами визначення сутності поняття «економічна криза», на наш погляд, змістовно уточнює економічну сутність досліджуваного поняття.

Доцільно зазначити, що розроблення і побудова абсолютно нових механізмів ефективного регулювання економіки, які містять у собі техніко-економічні відносини господарського механізму, є надзвичайно важливим фактором впливу на соціально-економічний стан країни.

Під час виникнення серйозних загроз національній економіці важливим елементом стабілізації є активне втручання держави на основі практичної реалізації прогресивної економічної політики.

Список використаних джерел:

1. Антикризисное управление : учебник / [под ред. проф. Э.М. Короткова]. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – М. : ИНФРА–М, 2009. – 620 с.
2. Антикризове управління в бізнесі. Учебно-методичний посібник до самостійної роботи для магістрів ЗДІА спеціальності 8.050201 «Менеджмент організацій» / Укл. : В.О. Желябін, А.Г. Беліченко. – Запоріжжя, 2004. – 220 с.
3. Большая советская энциклопедия / [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/153218>
4. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.О. Василенко. – К. : ЦУЛ, 2003. – 504 с.
5. Дацюк І.В. Сутнісна характеристика кризи підприємств./ Дацюк І.В. //Технологія і техніка друкарства – 2010. – № 2(28). – С. 165–170.
6. Демчук Н.І Циклічність та негативні наслідки фінансово-економічної кризи в Україні [Електронний ресурс] / Н.І. Демчук // Ефективна економіка. – 2009. – № 4. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua>
7. Кухта П.В. Кризи, їх причини та наслідки [Електронний ресурс] / П.В. Кухта // Ефективна економіка. – 2012, – № 10. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua>
8. Міждисциплінарний словник з менеджменту : навч. посіб. / [Д.М. Черваньов, О.І. Жилінська, М.В. Петровський та ін.] ; за ред. Д.М. Черваньова, О.І. Жилінської. – К. : Нічлава, 2011. – 624 с.
9. Ткаченко А.М., Єлєць О.П. Сучасний підхід до антикризового управління машинобудівним підприємством. Монографія. – Запоріжжя: Видавництво Запорізької державної інженерної академії, 2010. – 277 с.
10. Туган-Барановский М.И. Избранное: Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. – М. : Наука – РОССПЭН, 1997. – 576 с.
11. Экономический словарь / [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://vseslova.com.ua/word/Экономические_кризисы-124634

Аннотация. В статье рассмотрены научные подходы относительно трактовки сущности понятия «кризис». Предложена авторская трактовка понятия «кризис». На основе уже существующих научных утверждений обобщены различные виды кризисных состояний. Рассмотрены последствия влияния различных видов кризисов на экономику страны. Объединив достижения ученых-экономистов, сформулированы основные признаки экономического кризиса.

Ключевые слова: кризис, классификация видов кризисов, причины кризисов, последствия кризиса, периодичность возникновения экономического кризиса.

Summary. In the article scientific approaches to interpretation of essence of concept “crisis”. The author’s interpretation of the concept “crisis”. On the basis of existing research statements summarizes the various types of crisis conditions. Examined the effects of various types of crises on the economy. By combining the achievements of scientists-economists formulated the basic signs of the economic crisis.

Key words: crisis, classification of types of crises, reasons of crises, the consequences of the crisis, the frequency of occurrence of the economic crisis.